

YORÙBÁ GBÒDÈ

FOL. 3, NO. 2, 2002

Jónà Egbé Akómolédè àti Àṣà
Yorùbá, Nàìjíríà

© Egbé Akómolédè àti Àṣà Yorùbá, Nàìjíríà 2002

*(Association of the Teachers of Yoruba
Language and Culture of Nigeria)*

All rights reserved. No part of this
publication may be reproduced or
transmitted in any form or by any means
without permission.

First Published 2002

ISSN 1118 - 2482

Direct all enquiries to:

Bísí Oyèwolé

Department of Nigerian Languages
Kwara State College of Education
P.M.B. 1527, Ilorin
Kwara State

Produced for the Association by

MACMILLAN NIGERIA PUBLISHERS LTD.

Ilupeju Industrial Estate

P.O. Box 264, Yaba, Lagos

P.O. Box 1463, Ibadan

Companies and representatives throughout the world

Printed by: Foludex Press Ltd., Ib.

AKÍNWÚMÍ ÌṢÒLÁ ÀTI ÈDÁ OBÌNRIN: ERÉ ONÍTÀN EFÚNṢETÁN ANÍWÚRÁ ÀTI OLÚ OMỌ GÈGÈ BÍ ÍTÓKASÍ

Omọlayọ Ògúnlọlá
Ìpínlẹ̀ Kwara

Ìfààrà

Ipò obìnrin lálwùjọ wa ti di kókó tí a máa ń jíròrò lé lóri ní gbogbo ìgbà. Àdùkẹ̀ Adébáyọ̀ (1999) sọ pé:

The history of feminism (from the Latin word femina, “pertaining to women” can be traced back to the 17th century in Europe where women in the aristocratic class began to demand for improved rights and opportunities”.

(Ìtàn nípa ọ̀rọ̀ obìnrin ni a lè tọ́pínpin sí ìgbà pípẹ̀ sẹ̀yìn ní ilẹ̀ aláwọ̀funfun níbi tí àwọn obìnrin tó jẹ̀ ìsọrí bèrẹ̀ sílè bèrẹ̀ fún àyípadà nínú ètọ̀ àti ànfààní).

Ohun tí èyí ń tọ́ka sí náà ni pé ọ̀jọ̀ pẹ̀ tí àwọn abo wa ti ń kọ́mínú sí ipò amúgbálẹ̀gbẹ̀ tí àwùjọ̀ tò wọn sí. Kárí-ayé ni èyí, kò sì yọ̀ èyà kankan sílẹ̀. Èrò àwọn tó ń bèrẹ̀ fún àyípadà wònyí ni pé àwọn ọ̀kúnrin ti jẹ̀ gàba lóri àwọn obìnrin ní àwùjọ̀ wa. A lè fi gbólóhùn tí Ọ̀gbẹ̀ni kan Jean-Jacques sọ ẹ̀e àlàyé èyí. Ó sọ pé:

“The woman is born free and everywhere in chains”.

(A bi obìnrin láísí wàhálà sùgbọ̀n ni ibi gbogbo, wọn wà nínú idè).

Lààrin Yorùbá pàápàá, ọ̀pọ̀ onímọ̀ ló ti gbìyànjú láti wo ipò àti ipa obìnrin lálwùjọ̀ Yorùbá wọn sì ti fi yé wa pé ipò obìnrin kò ẹ̀ é fi ọ̀wọ̀ rọ̀ sẹ̀yìn nínú iwádíí wọn lóri lítirésọ̀ Yorùbá (alohùn tàbí àpilẹ̀kọ̀). Lára àwọn bèẹ̀ ni Ògúnṣínà (1984), Adébọ̀wálé àti Adéjùmọ̀ (1996).

Nínú ipèdè Yorùbá, a lè rí àwọn gbólóhùn tó ẹ̀e àpẹ̀júwe ipò tí a to obìnrin sí lálwùjọ̀ wa tàbí kí a sọ pé ipò tí àwọn ọ̀kúnrin àwùjọ̀ pàápàá rò pé wọn wà.

Èèyàn tí ọ̀ gbọ̀n
Níí fí'nú hàn f'obìnrin,
Ọ̀jọ̀ Obìnrin bá m'awo, l'awo bàjẹ̀.

Irú ipèdè báyii fi obìnrin hàn gégé bí ẹni tí ẹnu wọn kò mẹnụ, ẹni tí kò ní gògónḡo tí à á kó ọrọ sí. Irú ipèdè bèẹ̀ tó fi ojú àbùkù wo obìnrin pọ̀ yanturu. Irú àwòrán báyii sì ní púpọ̀ nínú àwọn ònkòwé lítírésọ̀ Yorùbá máa ń gùn lé. Wọn a pe Obìnrin ní oríṣiríṣi orúkọ bíi aṣekúpani, ẹlẹ̀numéjì, ọ̀dóró, ikà, àjẹ, ọ̀dọ̀kọ̀ àti bèẹ̀ bèẹ̀ lọ.

A tún rí àwọn miiran bíi ti Adésànyà (1974:21) tó sọ pé:

It was not until 1923 that the spouses were placed on an equal footing by enabling the wife to petition on the grounds of the husbands adultery alone.

(Ní ọ̀dún 1923 ní a tó fi ọ̀kọ̀ àti aya sí ipò kan náà ní àwùjọ̀ nípa fifi ààyè gba aya láti pe ọ̀kọ̀ rẹ̀ lẹ́jọ̀ lórí ẹ̀sùn àgbèrè nìkan).

Èyí fi hàn pé kí ọ̀yìnbó tó dé, ọ̀kọ̀ ní aláṣe ní ọ̀dọ̀dẹ̀, kò sí ohun tí ìyàwó lè ṣe yàtò sí ohun tí baálẹ̀ rẹ̀ bá pa láṣe fún un gégé bí ọ̀fin ìlẹ̀ wa ṣe sọ.

Èrò yíi wà ní ìbámu pẹ̀lú ohun tí Bíbẹ̀lì sọ nínú Kòríntì kìn-ín-ní, orí ikerinlá, ẹ̀ṣe ẹ̀kerinlélógbòn pé:

Jẹ́ kí àwọn obìnrin yín dákẹ̀ nínú ìjọ̀. Nítorí a kò fi fún wọn láti fohùn, ṣùgbọ̀n a pa á láṣe fún wọn láti wà lábẹ̀ ìteriba gégé bí ọ̀fin pẹ̀lú ti wí.

Al-Amin Abu Manga (1981:10) sọ pé nínú ìṣṣe àwọn Fúlání, wọn rí obìnrin gégé bí alátaḡo ju amúgbálẹ̀gbẹ̀cẹ̀ fún ọ̀kọ̀ lọ. Gbogbo ìwà ẹ̀tanú àti àìṣòótọ̀/àgàbàgebẹ̀ tó ti jẹ́ àdámọ̀ wọn tíi ṣe àtakò àṣe tí ọ̀fin fún ọ̀kọ̀. Ìgbàkígba tí ọ̀kọ̀ bá sì fẹ́ lo agbára tí ọ̀fin ìṣẹ̀dálẹ̀ fún un lórí obìnrin, wọn mọ̀ ọ̀nà àbáyọ̀.

A tún lè tọ́ka sí àwọn miiran bíi Oyèsakin nínú ìṣe rẹ̀ tó pè ní "Women As Agent of Indiscipline in Yorùbá Poetry". Ó sọ pé:

Èké Obìnrin
A fẹ́ ẹ, Ó kò
Ó rówó, Ó wálẹ̀

tàbí àwọn gbólóhùn Yorùbá bíi

Bòbìnrin bá gbọ̀n l'ágbọ̀n jù. Pénpé laṣọ̀ ọ̀kọ̀ rẹ̀ ẹ̀ mọ̀.

tàbí: Ọ̀kọ̀ tó bá rù
Ìyàwó rẹ̀ ní kí á bi

tàbí: "Àwo burúkú l'obìrin lè ṣe
Obìnrin l'álẹ̀ mẹfà àlẹ̀
mẹfẹ̀fẹ̀fà kò mọ̀'ra wọn".

Gégé bí a ti sọ șaájú, irú ipèdè báyii kò lónkà. Ó tilẹ̀ kún inú ẹ̀sẹ̀-ifá denu, Oyesakin (1989) sọ diẹ̀ fún wa. Òyèkú sọ nínú *Ijìnlẹ̀ Ohùn Ènu Ifá Apá Kìíní* pé:

Òkan soṣo póró l'obìnrin dùn mọ̀ lówó ọkọ
 Bí wọn bá di méjì
 Wọn a dòjòwú
 Bí wọn bá di mẹ̀ta
 Wọn a d'ẹ̀ta n̄ túlé...
 Bí wọn bá di mẹ̀fa
 Wọn a di'kà
 Bí wọn bá di méje
 Wọn a dàjẹ (o.i. 34)

Èyí fi ihà tí ifá kọ sí iyàwó púpò hàn. Sùgbón èyí kò sọ pé a kò lè tọka sí àwọn àkọsílẹ̀ kòòkan tó sọ ohun tó dára nípa obìnrin, èyí tó fi hàn pé àyípadà tí n̄ dé bá èrò tí a ti tọka sí lókè wònyí.

Nínú àpilẹ̀kọ yìí, a fẹ̀ wo ọ̀nà tí Akínwùmí Ìsòlá gégé bí ò̀nkòwé eré Onítàn Yorùbá gbà gbé èrò rẹ̀ kalẹ̀ nípa obìnrin. Nítorí nàà, a yan méjì nínú iwé eré-onítàn rẹ̀: *Èfúnṣetán Aníwúra* (1970) àti *Olú Ọmọ* (1983) gégé bí àpẹẹrẹ.

Kó sàì ní idí tí a fi yan àwọn iwé méjì wònyí nítorí Akínwùmí Ìsòlá tún kọ àwọn iwé eré-onítàn miiran bíi *Ó le kú* (1974) àti *Kòṣeégbe* (1981) sùgbón a yan àwọn méjì wònyí nítorí ó dàbí pé ọ̀nà tí ò̀nkòwé gbà fi obìnrin hàn nínú wọn ta ko ara wọn, gbogbo èyí ni a ó gbìyànjú láti sàlàyé.

Ojú tí a fẹ̀ fí wo Iṣẹ̀ yìí

Oríṣiríṣi tíòrì ní àwọn onímọ̀ ti lò láti fi sàlàyé èrò wọn nípa iṣẹ̀ lítíresọ̀ lóríṣiríṣi. Nínú iṣẹ̀ yìí, tíòrì tí a ó lò ni tí Ìṣẹ̀gbẹ̀fábo. Àkọsílẹ̀ fi yéni pé tíòrì yìí bèrẹ̀ ní ilú Amẹ́ríka ní Seneca Falls ní 1848 (Offen 1988:133). Tíòrì yìí gbìyànjú láti ẹ̀ igbéláruge ipò obìnrin láwùjọ káàkiri àgbáyé àti ijàjàgbara fún ẹ̀tọ̀ obìnrin ní gbogbo ọ̀nà. Àwọn tó faramọ̀ tíòrì yìí a máa ẹ̀ akitiyan láti tojú bọ̀ gbogbo ibi tí wọn bá ti ẹ̀ àkíyèsí itẹ̀mẹ̀rẹ̀ sí àwọn abo, wọn a sì fi tíòrì yìí ẹ̀ àwíjare fún àwọn obìnrin nínú iṣẹ̀ wọn gbogbo.

Kíi ẹ̀ àwọn obìnrin nìkan ló n̄ ẹ̀ àmúlò tíòrì yìí, àwọn ọ̀kùnrin tó bá gbàgbọ̀ pé lóòótọ̀ ni iyà n̄ jẹ̀ àwọn obìnrin pàápàá a máa lò ó. Wọn rí obìnrin gégé bí ẹ̀ni tó lè dá ǹnkan ẹ̀, tó lè dá ro ohun tó yẹ̀ fún igbẹ̀

ayé rẹ yàtò fún èyí tí àwọn ọkùnrin gbé kalẹ fún un. Ní sókí, èròngbà tíòrì ọhun ni “jijà fún ẹtò obìnrin” Tíòrì ọhún náà ni àwọn kan pè ní “ìṣètófábo”. Sùgbón gégé bí Tong (1989) ṣe sọ, ìtumọ̀ tì Tíòrì náà ní sí àwọn obìnrin fúnra wọn yàtò láti ibìkan sí èkejì:

feminist theory is not one, but many theories or perspective, attempts to describe women's oppression to explain its causes and consequences and to prescribe strategies for women's liberation.

(Tíòrì ìṣègbèfábo pọ̀ lóríṣiríṣi. Ó jẹ ọ̀nà láti ṣàlàyé ìrẹ́jẹ tó wà fún àwọn obìnrin, ohun tó fà á, àyọ́rísí rẹ àti dídábàá ọ̀nà àbáyọ̀ fún àwọn obìnrin).

A tún lè fí kún un pé lára kókó tó jẹ wọn lógún ni kíkọ̀ ìgbé-ayé lókọ̀ láya àti ìdílẹ̀ sílẹ̀ pẹ̀lú mímọ̀ odi ibáṣepọ̀ láàrin akọ̀ àti abo. Èrò yìí ni Bryce (1989) ṣàlàyé-nígbà tó sọ pé:

feminism projects a total transformation of society and a redistribution of power which will eradicate permanently, all divisions into dominated and dominant. It is far more than either a search for mere social equality within the status quo or individual fulfilment.

(Ohun tí ìṣègbèfábo ń jà fún ni àyípadà pípé pátápátá fún àwùjọ̀ àti àtúnpin agbára tí yóó pa gbogbo ìjẹgàbá rẹ̀ pátá, èyí tayo ibáradógba láàrin àwùjọ̀ tàbí imúṣe èrò ènikòòkan).

Gégé bí ipèdè òkè yìí, a lè sọ pé ọ̀rọ̀ ìṣègbèfábo jẹ mọ̀ ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú (ọ̀ṣẹ̀lú láàrin ọ̀kùnrin àti obìnrin).

Gégé bí Sheba (1999) ṣe sọ, ojú méjì ni a lè fí wo ilàná yìí. Èkínní ni èyí tó jẹ mọ̀ ibáradógba, iye ni àwọn obìnrin tó ń lò ó láti polongo àti láti béèrè fún idájọ̀ ọ̀dodo fún idógba akọ̀ àti abo lówùjọ̀ nínú ohun gbogbo (Liberal Feminism). Èkejì ni èyí tó ń gbọ̀wọ̀ abo nìkan sókè nínú èyí tí àwọn obìnrin tí ń ṣe àtakò ọ̀kùnrin, ó gbìyànjú láti gbé ṣéyìn abo kí wọn lè kojú gbogbo ìrẹ́jẹ tí ó ń tinú àwùjọ̀ “baba ló nilẹ̀” wá, tó sì ń fojú àbùkù wo obìnrin. (Radical Feminism).

Àtakò kò sàiwà fún tíòrì yìí nítorí àwọn kan gbàgbọ̀ pé kò sí ìgbà tí obìnrin wà nínú idè. Fún àpẹẹrẹ, Acholom (1995) sọ pé, dípò kí wọn lo agídí, tìpátikúùkù, itakora-ẹni; ohun tó yẹ kí wọn ṣe ni lílọ̀ ifẹ̀, ifaradà àti iṣẹ̀. Ó wá pe tiẹ̀ ní tíòrì Ìyá “motherism, ó sì sọ pé ọ̀nà imúṣe rẹ̀ ló yàtò sí ara wọn (Olújìnmí 1999:38)

Ìsọ̀rì àwọn onímọ̀ kan tún wà tí wọn sọ pé tíòrì yìí kò wúlò fún obìnrin adúláwọ̀. Ní tiwọn, wọn fí ojú àṣà, iṣe àti ìgbàgbọ̀ àwọn adúláwọ̀

wo tíòrì náà. Wọn sàlàyé ipò pàtàkì tí ọrọ ẹbí wà nínú ìgbé ayé obìnrin adúláwò pé ó jẹ àwọn obìnrin lógún láti wà ní ipò iyàwó àti iyá ọmọ, àṣa wọn sì tún fi ọmọ sí ipò pàtàkì. Gégé bí Oyèwolé (1999) ṣe sọ,

The society believes and trusts the mothers to be responsible for the (traditional) education of her child. Hence, the saying “òwú Ìyá gbòn lomo yòò ran, a child takes after the mother.

Ohun ti èyí n sọ ni pé láláwùjọ àwọn Yorùbá, àseyọri ọmọ wà lówọ iyá. Bí ọmọ bá dára, iyá rẹ ni kí a yìn, bí ọmọ kò bá sì dára, iyá ni kí á bú. Ó sì fi kún un pé tífẹtífẹ ni àwọn obìnrin gba èyí gégé bí iṣẹ wọn láàrin ẹbí nígbà tí ó sọ pé:

And the traditional motherhood has always accepted this challenge with pride and commitment.

Nítorí náà, àwọn agbátẹ̀rù tíòrì yìí rí obìnrin gégé bí iyàwó àti abiyamọ, wọn gbà pé àṣa adúláwò kó ipa pàtàkì lórí ìgbé-ayé obìnrin adúláwò, wọn ṣe àkíyèsí pé ọwọ yẹpẹrẹ kó ni wọn fi mú ọrọ ọmọ bíbí, èyí ló mú kí ìhà tí obìnrin kọ sí ara ilé ọkọ jẹ wọn lógún. Wọn ta ko èrò àwùjọ Yorùbá pé ọmọ ọkúnrin wúlò ju obìnrin lọ. Ní èrò tiwọn, méjèjì ló wúlò. Ìdí nìyí tí Uko (1996) àti Ògúnnyemí (1988) fi gbà pé tíòrì yìí n fẹ kí àjọṣepọ dádádára wà láàrin gbogbo èniyàn nínú ẹbí.

A lè sọ pé èrò yìí náà ni Chukwuma (1990/91) faramọ nígbà tó sọ pé:

(African) feminism is not a question of superiority or inferiority. It is a question of complementarity and recognition.

(ìṣègbèfábo kii ṣe ọrọ pé ẹnìkan ju ẹkejì lọ, ó ní ṣe pèlú ifowosowopọ àti fífi ọwọ tó tó sí ‘ni wọ ni).

Gégé bí Adéjùmọ ṣe sọ, Hudson-Weems (1993:22) gbà pé ohun tó jẹ àwọn àṣègbèfábo adúláwò yìí lógún ni síṣàlàyé ara ẹni, gbígba-ara-ẹni àti fífi agbára-ẹni-lélẹ lònà ti yóó gbà mú ìtẹsíwájú bá abo. Èrò yìí sì ni àwọn onítíòrì ìṣètófábo sì gùn lé.

Èdà Obìnrin nínú *Ẹfúnṣetán Aníwúra àti Olú Ọmọ*

Àtọwọdà ni lítíréṣọ jẹ. Sùgbón bí lítíréṣọ ṣe jẹ àtọwọdà tó, ó ní iṣẹ tó fẹ jẹ fún àwùjọ nípa ẹkọ tí ẹni tó ṣedá rẹ fẹ fi kọ àwùjọ.

Kí àwọn èniyàn lè kọ ẹkọ bẹẹ, orí òtító tàbí ohun ojú-ayé ni a gbòdò gbé lítíréṣọ lé. Èyí tùmọ sí pé a kò lè gbé lítíréṣọ kalẹ lásán láilọ sínú àwọn ẹyà tó ni lítíréṣọ bẹẹ. Èyí kò yọ eré onitan tó jẹ ọkan lára

èya litíresò Yorùbá pàápàá sílẹ̀. Ohun tí a ń sọ ni pé, Litíresò gbòdò ní ibásepò tó nípon pẹ̀lú àwùjọ tí ó ti jáde. Fún ìdí èyí, a lè sọ pé pàtàkí isẹ̀ tí Litíresò ń ẹ̀ ni láti ẹ̀ àfihàn àwùjọ dójú àmì.

Bí a ẹ̀ ní ọ̀rọ̀ ewì, ìtàn àròsọ, bẹ̀ẹ̀ ní a rí eṣẹ̀ onítàn Yorùbá pàápàá gégé bí aṣàfihàn àwùjọ. Akínwùmí Ìsòlá jẹ̀ ọ̀nkòwé Yorùbá gidi. Àwọn iwé eré-onítàn rẹ̀ dá lóri àṣà, igbàgbọ̀, isẹ̀dálẹ̀ àti ibàra-ẹ̀ni-gbé pọ̀ àwùjọ Yorùbá. Nínú àwọn eré-onítàn rẹ̀, a rí isàfihàn àwọn ọ̀ba alayé àti àwọn olóri ilú gbogbo. Bákan náa ni a rí àfihàn ẹ̀dà obínrin èyí. tó jẹ̀ wá lógún nínú isẹ̀ yìí, tó sì dá lóri àfihàn bí nńkan ẹ̀ rí lárùwọ̀ Yorùbá pàápàá èyí tó jẹ̀ mọ̀ ipò àti ààyè obínrin. A yan àwọn iwé rẹ̀ méjèjẹ̀ *Efúnṣetán Aníwúra* àti *Olú Omọ* láàyò nítorí ifẹ̀ wá láti wo isẹ̀ tó fi ihà méjèjẹ̀ nípa obínrin hàn, (èyí tó dára àti èyí tí kò dára). Èyí ló fi hàn wá pé dájúdájú Akínwùmí Ìsòlá rí ara rẹ̀ gégé bí ọ̀kan lára àwùjọ èyí ló mú un kí ó wá èròjà rẹ̀ láti inú àwùjọ tó ń kòwé fún.

Nínú *Efúnṣetán Aníwúra*, a rí ihùwàsí obínrin tí kò bímọ̀.

Gégé bí Bámikìyà (1978) ẹ̀ sọ, bóyá ni a lè rí Yorùbá tí kò ka omọ bíbí sí ìdí pàtàkí tí ọ̀kúnrin fi ń fẹ̀ iyàwó. Bí èyí bá rí bẹ̀ẹ̀, a lè sọ pé ìdí rẹ̀ niyí tí Efúnṣetán fi sọ̀rọ̀ àlùfàsá sí Akínkúnlé àbúrò rẹ̀ nígbà tí onítòhún wá sọ fún un pé ọ̀un ń lọ wo omọ ọ̀un tó ń ẹ̀ ààrẹ̀, Efúnṣetán dá a lóhùn ó ní:

Olòsì ẹ̀dà, ẹ̀ni a kii jii rí, ẹ̀ni ài í jii kò, yóó fi isẹ̀kùṣẹ̀ ẹ̀ mí lówó.
Alàì ní nńkan an ẹ̀, ara omọ rẹ̀ kò dá ni èmí kò ní sùn mọ̀ sí...
kín ni ó kan èmí pẹ̀lú omọ ọ̀lómọ, mélòó ni èmí náà bí? Amuni ronú.

Gbolohùn tàbí ipèdè báyii kò yẹ abiyamọ̀ gégé bí igbàgbọ̀ àwọn Yorùbá sùgbón nítorí pé Efúnṣetán kò bímọ̀, báwo ni ó ẹ̀ lè mọ̀ pàtàkí omọ? Èyí ni Itáwuyì pàápàá jẹ̀rìí sí nígbà tí Ìyálóde (Efúnṣetán) so àwọn ẹ̀rú rẹ̀ ọ̀kúnrin papọ̀. Itáwuyì sọ nípa iwàa rẹ̀ báyii pé:

Eni tí ó bá ti rí ikúnlẹ̀ abiyamọ̀ rí kó ní fi okùn dán omọ ẹ̀dà wò.
Sé o mọ̀ pé iyá yii kò lóyún ààrọ̀ d'alẹ̀ rí?

(Ìsòlá 1970:6)

Ọ̀rọ̀ àiròmọ̀bí yii ń dun Efúnṣetán kan egungun èyí ló sì sọ ọ̀ di ọ̀nìkanra, ó di digbòlugi ẹ̀dà, èmí èniyàn kò jọ ọ̀ lójú, kò sì bèrù ẹ̀nikankan ní ilú, ọ̀ba tàbí ijòyè, kódà kò bèrù Ọ̀lórún ọ̀ba pàápàá. Ó di ọ̀gbólógbòó àjẹ̀ tí agbára ọ̀ògùn kò ràn, dídá orúkọ̀ rẹ̀ lásán a sì máa dá ibẹ̀rù-bojo bo tẹ̀rú tọ̀mọ̀.

Nígbà tí Itáwuyì àti Òsúntúndé n tákuròsọ lórí ọ̀rọ̀ Èfúnṣetán olówó wọn, Òsúntúndé ní:

Ah! iwọ ni o tún n sọ̀rọ̀ bí ọ̀mọ̀dé báyii, iwọ kò mò pé ògbólógbòò àjẹ ni. Kí o tóó já ewé, kí o tó wá egbò, iyá ti rí gbogbo rẹ, kò sí òògùn tí ó ran ẹlẹgírí mò.

(Ìsọ̀lẹ̀ 1970:61).

Ipò tí àwùjọ̀ Yorùbá fi ọ̀mọ̀ sí ló sokùnfà kí Èfúnṣetán sọ̀rọ̀ ilòdì sí Èlẹ̀dàá nígbà tó sọ̀ pé:

... kí òun mú òkè rẹ̀ lẹ̀wọ̀ lẹ̀hùn ún kí èmí nàà mú ilẹ̀ lẹ̀wọ̀ níhìn in, ohun tí n máa fọ́jú ẹ̀rú rí, áá dá gbogbo ayé lágara.

(Ìsọ̀lẹ̀ 1970:9)

Ní idàkejì ẹ̀wẹ̀, nínú *Olú Ọ̀mọ̀*, Ònìkòwé lo Tinubu gégé bí àpẹ̀ẹ̀ẹ̀ iyá tòótọ̀. Bí a kò tilẹ̀ rí i kà pé Tinubu bímọ̀, ohun tí a kà nípa rẹ̀ fi hàn pé ó mò iyì ọ̀mọ̀ èyí sì jẹ́ kí a gbà pé ó lẹ̀mọ̀ láyẹ̀. A lẹ̀ sọ̀ pé Akínwùmí Ìsọ̀lẹ̀ mò-òn mò kọ̀ iwé lórí Tinubú láti fi hàn wí pé itàn Yorùbá kò sọ̀ nípa àwọn obìnrin bíi Èfúnṣetán nìkan àti pé obìnrin abiyamọ̀ bíi Tinubu pàápàá sì wà lókè eèpẹ̀.

Gégé bí Mba, ẹ̀ sọ̀ nínú isẹ̀ àpilẹ̀kọ̀ rẹ̀ fún oyè ijìnlẹ̀ (Ph.D), wọn fi Tinubu jẹ́ oyè Ìyálóde àkókọ̀ ní ilú Ègbá nítorí ipa tó kó nínú idáàbòbò ilú Ègbá àti àwọn ọ̀mọ̀ ogun Ègbá.

Ipò tí àwùjọ̀ Yorùbá fi obìnrin sí gégé bí abiyamọ̀ tó mọ̀yì ọ̀mọ̀ ló mú kí Tinubú kọ̀ àbẹ̀tẹ̀lẹ̀ tí Adébógun àti Òjó fún un láti ta ilú Ègbá fún Ìdòmì nítorí ifẹ̀ ara wọn.

Àwọn méjèèjì ti fi ara wọn lẹ̀kàn balẹ̀ nígbà tí Adébógun dàhùn ó ní:

Yóó gbà, se bí onísòwò ni? Onísòwò wo ni yóò rọ̀nà owó tabua tí kò ní tò ọ̀?

Sùgbọ̀n sí iyàlẹ̀nu wọn, Tinubu yará mò wọn lẹ̀wọ̀ ó ní:

Adébógun, ọ̀mọ̀ alẹ̀ ni ọ̀! Ọ̀mọ̀ alẹ̀ pátápátá gbàà ni ọ̀! Iyá kan, ọ̀kùnrin méeḍọ̀gbọ̀n ló bí ọ̀, yóó bá bàbá à rẹ̀, Oò ní ku ù re kí èmí gb'owó, kí n fí gbé Ègbá tà kí n silẹ̀kùn fún Ìdòmì? Kí wọn kó àwọn ọ̀mọ̀ iyáà mi lẹ̀rú nítorí owó? Adébógun, ọ̀mọ̀ alẹ̀ ni ọ̀.

Nígbà tí wọn tún dé ààfin Sómóyẹ pàápàá Tinubú kò yí ipinnu rẹ̀ pàdà, ó ní:

... Ó tilẹ̀ yẹ́ kí ẹ̀ lẹ̀ máa ro ti aláìní mò ọ̀n. Bí ogun bá wọ̀lú, tó jalẹ̀, tó kẹ̀rú, láipẹ̀ Olówó á tún ilẹ̀ tirẹ̀ kọ̀. Bí Gilele ba sọ̀ pé òun n fẹ̀ egbẹ̀rún ẹ̀ni, ijòyẹ̀ mèlòò lẹ̀ ó fí silẹ̀, kò bí ...

(Ìsọ̀lẹ̀ 1983:51)

Èyí fi hàn pé Tinubú jẹ àpẹẹrẹ obìnrin tó mọ rírì ọmọ. Èmí èniyàn jọ ọ lójú. Ó kàràmasíkí ọmọ bíbí. Ó pinnu láti ẹ rere. Èyí fi hàn wí pé lóòtọ ni obìnrin lètọọ láti ẹ ipinnu sùgbọ́n ipinnu tó dára ló yẹ kí obìnrin máa ẹ.

Èfunṣetán fi ẹtanú àìbímọ ẹ ipinnu láti máa gbẹmí èniyàn láìbíkítà àti láìbẹ̀rù ẹnikẹni. Bóyá tí Èfunṣetán bá wà lábẹ ọkọ tàbí tí ó bímọ ni, bóyá ihà tí ó kọ sí àwọn ẹrú rẹ kò bá yàtò.

Láwùjọ Yorùbá àti nínú ìṣẹ̀dálẹ̀ wọn pàápàá, ààyè kò gba obìnrin láti máa ẹ olóri ilé tàbí ilú. Níbi tí èyí bá ti rí bẹẹ, a jẹ pé àfipáṣe ni àti pé kíi ẹ ojù bọ̀rọ̀. Ìgbàgbọ̀ Yorùbá sì ni pé àyọ́rísí nńkan bẹẹ kíi bímọ rere; wàhálà àti ipayà ni. Gẹ́gẹ́ bí àpẹẹrẹ, Èfunṣetán pinnu láti jẹ olóri ní ilé ara rẹ, sùgbọ́n kò dúró níbẹ̀ nikan, àti ọba àti ijòyè ilú, kò sí ẹni tó lè bá a sọ̀rọ̀. Ìgbà tí gbogbo ilú gbà pé Èfunṣetán n gbé sààrà rẹ kojá mọ̀sálásí àti pé dùndú rẹ n láta púpọ̀, wọn ránsẹ sí i pé kó fi ilú sílẹ̀ sùgbọ́n dípò kó ẹ bẹẹ, ó fẹnu sáátá ọba àti àwọn ijòyè rẹ, ó ní:

Èmi, kí n ẹ kìn ní? Kúrò ní ilú.

Orí ni mo mà fí rin de' lẹ̀ yíi kíi ẹ ẹ̀sẹ... (Ìṣòlá 1970:62)

Ní ikeyin, o sọ ẹni tí ọba rán sí i di ẹrú. Ó ní ẹrú ọ̀un tún lẹ ọkan si niyẹn. Lójú Èfunṣetán, ẹtọ̀ rẹ ni láti máa gbé ilú bí iwà rẹ kò tilẹ̀ tẹ ará ilú lórùn, sùgbọ́n nígbà tí ọwọ̀ pàlábá rẹ ségi, ó pa ara rẹ ní ìgbẹ̀yìn ni.

Ní ìdàkejì ẹwẹ, ipa tí Ìyalóde kó gẹ́gẹ́ bí aṣíwájú ta ko èrò àwọn Yorùbá nípa obìnrin. Bí àpẹẹrẹ, láti ìgbà tí Tinubú ti kọ àbẹ̀tẹ̀lẹ̀ Adébógun, ó kó àwọn obìnrin sòdí tí wọn sì n jà fitafita láti gba Ègbá lówó Ìdòdòmì. Adébógun àti àwọn èèyàn rẹ dẹ̀rùba àwọn ará ilú kí wọn baà lẹ̀ sá kúrò ní ilú sùgbọ́n àwọn obìnrin lábẹ̀ àkóso Tinubu n dá irú àwọn ará ilú bẹẹ padà. È gbọ ohun tí wọn sọ:

Nígbà tí ogun bá dé làà m'akọrin, Ìgbà náà l'a a sì i m'ojo. Ọ̀rọ̀ gb'enu Ọmọ ojo rà bí ìtì ọ̀gèdẹ̀. Èyín obìnrin Ègbá, ẹẹ jẹ̀rẹ ọmọ... Ọjọ̀ tí a wí ọ̀hún ló pé yíi o, sún mọ̀hún ún, sún mọ̀hún ún, bí a bá de ọ̀de baba ẹni, a máa n dúró gbọ̀ningbọ̀in ni. È ọ̀ tilẹ̀ rí i pé àrífin náà pọ̀? Gilele Ìdòdòmì lásán lásán tún wá n ká wa mọ̀'lẹ̀, ó ní ó ku ibi tí àwa ó rìn.

(Ìṣòlá 1983:58)

Yàtò fún èyí, Tinubu pẹ̀lú àwọn obìnrin ilú bá àwọn jagunjagun lọ sójú ogun, wọn sì n ẹ itọ́jú àwọn tó bá farapa.

Èyín ọmọ mi, ó yá, ẹ dide ẹ tún lọ bá wọn lójú ogun. A ti di ọgbẹ̀ yín, b'ọ ẹ Ìdòdòmì méjì, ẹ lọ pa sí i.

Bákan náà ni a tún ẹ àkíyèsí ọgbón àyínike tó fi mú ọmọ-ogun kẹta tí kò dé ibìkan sùgbón tó ń rọ̀yìn pé ojú ogun le kíkankíkan àti pé òun tí farapa. Báyii ni Tinubu ẹ ń ẹ kóríyá fún àwọn èniyàn rẹ lójú ogun titi ogun fi parí tí wọn sì rẹyìn Ìdòdòmì. A lẹ fi gbogbo èyí ẹ̀làyé èrò àwọn kan tó gbà pé kò sí ìgbà kan tí obìnrin wà lábẹ̀ ìdè àwọn akọ, àwọn Yorùbá a sàa máa sọ pé “b’òkùnrin rí ejò, bí obìnrin pa á kí ejò sàa ti máa lọ”.

Gẹgẹ bí Mba N.E. ẹ sọ, ìtàn fi yé ni pe a ti rí àwọn obìnrin tó ti jẹ ọba ni ilẹ̀ Yorùbá rí. Nínú ìtàn ị̀sẹ̀dálẹ̀ Ọ̀yọ́, Ọ̀ndó àti Ìjẹ̀sà, a gbọ nípa àwọn bíi:

- (i) Ọ̀ròm̀pòtò ní Ọ̀yọ́ (1555). Ọ̀un ló lẹ̀ àwọn Olupe kúrò ní ilú Ọ̀yọ́.
- (ii) Ní Ìjẹ̀sà, nínú Ọ̀wá méjìdínlógójì (38) tó jẹ, márùn-un nínú wọn ló jẹ obìnrin.
- (iii) Ìtàn tún fi yé wa pé ọkan nínú ìbejì tí ọkan lára iyàwó Odùduwà bí tí ó sì jẹ obìnrin ni ó tẹ ilú Ọ̀ndó nígbà tí ọkùnrin rẹ̀ lọ tẹ ilú Èpẹ̀ dó.

Pẹ̀lú gbogbo àpẹẹrẹ̀ wònyí, a lẹ̀ sọ pé Akínwùmí Ìṣòlá mò ọ̀n-mò gbé Tinubu kalẹ̀ láti fi hàn pé kò sí ọ̀fin Yorùbá tó sọ pé kí obìnrin máṣe jẹ olórí, sùgbón ị̀fẹ̀ láti tayọ̀ ààyè tí ọ̀fin gbà wọn dé ló ń mú kí wọn sìwà hù bíi tí Ìyálóde Èfúnṣetán.

Nínú ị̀sẹ̀dálẹ̀ Yorùbá bákan náà, síṣe tàbí jíjẹ olóòótó sí ẹbí ẹni ẹ se pàtàkì. Gẹgẹ bí ọmọ ẹbí kan náà, a gbòdò ṣetán láti fowósowópò kí a ran ara ẹni lówó lóríṣíríṣi ọ̀nà. Itójú ẹbí, itójú ọmọ àti bẹẹ bẹẹ lọ kò yọ obìnrin sílẹ̀.

Akínwùmí Ìṣòlá ẹ àfihàn Èfúnṣetán gẹgẹ bí ẹni tí kò kó ẹbí mọra, kò tilẹ̀ ka ọ̀rọ̀ ẹbí kún pàtàkì rára. Èyí ló fà á tí ọ̀rọ̀ Akínkúnlé àbúrò rẹ̀ kò fi jẹ ẹ̀ lógún tàbí jọ ọ̀ lójú nígbà tí iyen wá sọ fún un pé òun fẹ́ẹ̀ lọ wo ọmọ òun tí ara rẹ̀ kò yá. Ipò àìríbí tí Èfúnṣetán wà ló mú kí ó rò pé òun ń fẹ̀ ọ̀mìnira, ó sì rí wíwá tí Akínkúnlé wá kí i gẹgẹ bí ìdíwọ̀ àti iyonilẹnu lásán. Ní ti Tinubu, nígbà tí àwọn ará ilú tilẹ̀ ń rò pé bóyá àwọn ń dí i lówó, ìgbà náà gan an ló wá múra sí jíjà fún ọ̀mìnira ilú rẹ̀.

Ọ̀nà tí Ìyálóde (Èfúnṣetán) gbà mò àsírí ọ̀ògùn tí Àwẹ̀ró fi sínú ọ̀únjẹ fún un túbọ̀ fi agbára ikòkò àwọn obìnrin hàn. A kò sàì mò pé àwọn Yorùbá ka obìnrin sí alágbara ayé, wọn a máa pè wọn ní “Ìyàmi”, “Àjẹ” àti bẹẹ bẹẹ lọ. Àwọn àjẹ wònyí jẹ ọ̀dájú, ẹmí èniyàn kan kò jọ

wọn lójú, abájọ tí Èfúnṣetán fi mú Àwẹ̀ró ní tūláàsì láti jẹ ounjẹ tó gbé kalẹ bí onítòhún tilẹ sọ pé oun ti yó. Ó mú un ní tipá láti jẹran, onítòhún sì gbé ẹmí mì. Itáwuyì tí oun pẹlú wá láti gbẹ̀jà Àwẹ̀ró, Ìyálóde lo agbára tó ní láti mú kí oun pàápàá lá ọ̀bẹ, oun náà sì di èrò ọ̀run.

A gbà pé bí Adétutù tilẹ ní ẹ̀tọ́ láti lóyún kí ó sì bímọ́ gégé bí obìnrin, síbẹ̀ àṣà Yorùbá kò gba ẹ̀rú kankan láàyè láti ẹ̀ bẹ̀ ẹ̀ àti pẹlú pé ibi tó wà, ilé aláilómọ̀ ni, ẹ̀yí ló fa ikú ọ̀jìjì fún oun àti ọ̀lẹ̀ inú rẹ̀. A lè sọ pé àwùjọ ka iwà Adétutù sí ikojá ààyè, ònkòwé pàápàá sì fẹ́ kí á gbàgbó pé iṣekúṣe ló mú kí Adétutù dá irú rẹ̀ láṣà. Èyàn tó wà nínú ìgbẹ̀kùn, bí ó bá tilẹ̀ ń fẹ́ òmìnira, kii ẹ̀ nípa oyún níní.

Bákan náà, Akínwù mí Ìṣòlá fi obìnrin hàn gégé bí agbódegba iṣẹ̀ ibi. Bí Yorùbá tilẹ̀ gbà pé obìnrin kò ẹ̀ ẹ̀ fi ọ̀rọ̀ àṣírí hàn, síbẹ̀ tí ọ̀rọ̀ bá dórí pé ka ẹ̀ ẹ̀ ijànbá fún ni, obìnrin ni wọn máa ń bẹ̀ lówè irú rẹ̀. Nítorí náà, kò yani lẹ̀nu pé obìnrin ni Itáwuyì bẹ̀ lówè sí Ìyálóde. Bí kii bá ẹ̀ ti agbára tí Ìyálóde ní, Àwẹ̀ró kò bá ẹ̀ àṣeyọ́rí nínú iṣẹ̀ tí a gbé fún un.

Ní idàkejì gégé bí a ẹ̀ sọ, ònkòwé kò sàì fi idàkejì ihùwàsí obìnrin hàn nínú *Olú Omọ* níbi tí Tinubu ti hùwà bí ọ̀kúnrin. Ó dúró lẹ̀yìn ilú rẹ̀ ó sì ṣetán láti fi ẹ̀mí ara rẹ̀ lélẹ̀ nítorí ilú Ègbá. Èyí ló fún un ní orúkọ “Olú Omọ” tí wọn sì fi í jẹ oyè Ìyálóde Ègbá.

Àgbálogbábò

Nínú iṣẹ̀ yìi, a ti fi idí rẹ̀ múlẹ̀ pé àwọn ònkòwé eré-onítàn Yorùbá, pàápàá jùlọ Akínwù mí Ìṣòlá, kò fàrí apá kan dá apá kan sí lóríi ọ̀nà tó gbà ẹ̀ àfihàn obìnrin nínú iṣẹ̀ rẹ̀ méjéèjì tí a ti yèwò. Bí ó ẹ̀ ṣàfihàn obìnrin rere, bẹ̀ gégé ló ẹ̀ àfihàn obìnrin búburú. Bákan náà, a sàlàyè pé àlàáfia ilú kòòkan jẹ ònkòwé lógún, idí nìyí tí a fi gbé oríṣi obìnrin méjì lẹgbẹ̀ẹ̀kẹgbẹ̀ sí ara wọn. A rí Tinubu tó ṣetán láti fi ẹ̀mí araa rẹ̀ lélẹ̀ dípò kí ogun kó ilú rẹ̀ lọ, bẹ̀ ni a rí Èfúnṣetán tí kò kò kí ilú tú kí ó sì dahoro.

Ìwé Itókasí:

- Abimbólá, A.A. (1984): “The Plays of Akinwù mí Ìṣòlá” M.A. Dissertation, University of Ibadan.
 Acholonu, C.O. (1995): *Motherism, The Afrocentric Alternative to Feminism*. Owerri: Afa Publications.

- Adébáyò A. (1999): "Feminism and its Implications for the Nigerian Society" in *Yoruba Journal of the Yoruba Studies Association of Nigeria* Vol. 1. Nọ 1.
- Adébòwálé Olúyémisí (1999): "Ìfojú Tíòrì Ìṣègbèfábo wo Ipò Obìnrin nínú ètò Ìgbéyàwó: Àyèwò Itàn Àròṣo Yorùba". In *Yoruba Journal of the Yorùbá Studies Association of Nigeria*, Vol. 1. Nọ 1.
- Al-Amin Abu Manga (1981): "The Concepts of 'Women' in Fulani Narratives". Paper presented at the 1st Annual Congress of the Nigerian Folklore Society, 17th-30th September, 1981.
- Bámikìyà Olánipèkún (1978): "Ìdeyún àti Ìgbèbí" in *Ìwé Àṣà Ìbílẹ̀ Yorùbá*. Lagos: Longman Nigeria Limited.
- Chuckwuma H. (1990/91): "Viewpoints" Feminism is not a question of Superiority in *Ofirima African Literature and the Era of Gorbádism*.
- Ìṣòlá Akínwùnmí (1970): *Èfúnṣetán Aníwúra*. Ìbàdàn: University Press.
- _____ (1983): *Olú Omọ*. Ibadan: Oníbonòjé Press and Books Industries Nig. Ltd.
- Nba, N.E. (1978): "Women in Southern Nigerian Political History" (1900 — 1965) Unpublished P.hD Thesis, University of Ibadan.
- Ogúnsínà, Bísí (1982): "Women in Yorùbá Prose Narratives". Paper presented at the Nigerian Folklore Society, 22nd Annual Congress, Ilorin 24th - 27th August, 1982.
- Oyèsakin, A. (1985): "Women as Agent of Indiscipline in Yorùbá Poetry" In *Folklore and National Development*, Nigerian Folklore Society (1985) pp. 358-373.
- _____ (1989) "The image of Women in IFA Literary Corpus" in *Yoruba Journal of Yoruba Studies Association*, 1989.
- Oyèwólé Bísí (1999): "Yorùbá Traditional Motherhood and Discipline of Youngsters: Implications for Nigerian Schools". Paper presented at the National Conference of Nigerian Teachers Association Ilorin, 1999.

Yorùbá ní “bí ayé bá ti ojú àgbà bàjé, nítorí àimòwàáhù wòn ni” tori “àgbà kii wà lójà kí orí ọmọ tuntun wọ”. Idí niyí tí *Egbé Akómọléde àti Àṣà Yorùbá, Nàìjíríà* se fi ojú sààkun wo ọpọ itú tí àṣawọ àṣà ilẹ̀ òkèèrè ti pa fún àṣà ilẹ̀ Yorùbá.

Bíbọ láko Erú Àṣà Aláṣà àwọn Yorùbá ni àkòrí àpérò. Àwọn ọjògbón se àgbéyèwò àkòrí yí nípa títepele mọ: Kíkúndùn oúnjẹ ilẹ̀ òkèèrè, Jìjìngírí nínú lílo aṣo ilẹ̀ òkèèrè, Wíworímọ igbàgbọ àti ẹsìn òkèèrè, Títepele mọ àṣà àti iṣe ilẹ̀ òkèèrè, Wíworímọ ètò iṣelú ilẹ̀ òkèèrè, Títepele mọ ètò ọrọ ajé ilẹ̀ òkèèrè, Kíkúndùn ètò igbafẹ ilẹ̀ òkèèrè, àti Yíyan jìjẹ orúkọ ilẹ̀ òkèèrè láàyò nínú ìjíròrò wòn.

Gégé bí iṣe wa, ọpọ àpilẹkọ miiran ni a tún fi sọ *Yorùbá Gbòde* ti ọtẹ. yí lójọ lórí lítirésọ, girámà, àṣà àti iṣe Yorùbá. Sé ojú làa màisírú, ẹru làa màisíyò, ọbẹ tí ọ bá lépo òkèèrè la ti í mọ ọn, iyan ìmọ dé, ọbẹ ìmọ rée, ẹyin-òtòkúlú ẹ bá wa founjẹ ìmọ ṣararindin!